

ZSOLDOS ATTILA

Az Aranybulla útja a történeti mitológiába

The Road of the Hungarian Golden Bull to Historical Mythology

The study focuses on the first steps of the road that lead the Golden Bull, issued by King Andrew II (1205–1235) in 1222, to the world of national myths. The Golden Bull was drafted primarily in order to solve an actual political crisis, yet it was understood in modern history as the strongest bulwark of a “thousand years-old Hungarian constitutionalism”.

The memory of the Golden Bull did not fade after the death of King Andrew II. This study, based on an example from the 14th century, illustrates how the provisions were incorporated into the legal practice of the Middle Ages. As early as 1318 the Golden Bull was conceived as a general privilege, that was meant to regulate the basic questions of the relations between the monarch and his subjects. This perception was corroborated by King Louis I (1342–1382) in 1351, when he inserted the text of the Golden Bull in his own laws. The interpretation of the Golden Bull changed decisively in the modern era. Thanks to the collection of medieval Hungarian customary laws by István Werbőczy, the so-called Tripartitum, the notion spread that the nobility had the right to call the ruler to account in case of any grievance they suffered, a claim based precisely on the Golden Bull.

Az 1222. évi Aranybullát egy jól meghatározható politikai válság megoldása érdekében alkotta meg II. András,¹ s hasonló célt szolgált a törvény 1231. évi megújítása is, ámbar kevesebb sikerrel. Az Aranybulla története 1231 után két ágra szakadt: más sors jutott egyes rendelkezéseinek és más a törvény egészének. Az előbbiek

¹ Zsoldos 2011. 1–38.

egy része a következő évszázad folyamán jól nyomon követhetően beépült az élő jogba, miközben maga a törvény, melyet 1222-ben hét eredeti példányban állítottak ki,² levéltárak mélyén porosodott ugyanezen időszakban.

A 13. század második felében hozott törvények mindegyikében felfedezhető hol több, hol kevesebb olyan rendelkezés, melyek indokoltan hozhatók kapcsolatba az Aranybulla hasonló intézkedéseivel. Az Aranybulla és a késő Árpád-kor törvényei közötti párhuzamok ugyanakkor nem árulkodnak valamiféle, kifejezetten az Aranybulla életben tartására irányuló szándékra, jóllehet legalább két esetben ez még érthető is lenne. IV. Béla 1267-ben kibocsátott törvénye³ ugyanis, ellentétben az 1222. évi Aranybullával, valóban az elégedetlen királyi szervienek nyomására született meg.⁴ A korábbiakban törvénytelen születésűnek bélyegzett, ám utóbb mégis trónra emelt III. András 1290. évi törvénye⁵ pedig elődje, IV. László király közel két évtizedes uralkodásának zűrzavarát lezárni hivatott új alapvetésnek tekinthető. A késő Árpád-kor harmadik törvényének, melyet szintén III. András bocsátott ki 1298-ban,⁶ már inkább a király minden erőfeszítése ellenére kibontakozó oligarchikus magánhatalmak⁷ ellenében hozott intézkedések adnak egyéni karaktert.

A három említett törvényben olvasható azon rendelkezések, melyek szembe-tűnően hasonlatosak a már az 1222. évi Aranybullában is feltűnőekkel, rendre magukon viselik azoknak a változásoknak a nyomait, amelyek az időközben eltelt évtizedekben következtek be. Ez a körülmény egyfelől magától értetődő, másfelől azonban erőteljes bizonyosság arra, hogy az Aranybulla, bár egy konkrét politikai krízis megoldása érdekében született, jelentős részben mégis olyan kérdésekkel foglalkozott, melyek az 1222. évi válság elmúltával sem váltak érdektelenné. Az Aranybulla által rendezni kívánt jelenségek némelyike ugyanis a későbbiekben is jelen volt a 13. századi Magyarország történetében, s megoldásukra így időről-időre választ kellett találni. Más 1222. évi döntések ellenben az új berendezkedés politikájának egyes elemei által elindított folyamatok további fejleményei során váltak egyfajta igazodási ponttá.

Az előbbi csoportba az Aranybulla olyan egyedi rendelkezései sorolhatók, melyek a megváltozott körülmények mellett is megőrizték időszerűségüket. Így tűnik fel az 1290. évi törvényben az ispánságok eladományozásának és az idegenek mál-

² Aranybulla 19.

³ KO 53–55.

⁴ Szűcs 1984. 342–350.; Zsoldos 2007. 99–111. (a további részleteket illetően eltérő álláspontot képviselve).

⁵ UGDS I. 173–176.

⁶ Kovachich 1818. 27–53.

⁷ Vö. Zsoldos 2017. 11–36.

tóságra emelésének jelentősen átdolgozott tilalma,⁸ vagy a tisztséghalmozás ellen az 1298. évi törvény töredékesen fennmaradt szövegéből elősejlő intézkedés.⁹

A másik változatot az Aranybulla azon, egymással eleve összefüggésben lévő rendelkezései képviselik, melyek a nemesek — az 1222. évi Aranybullában még királyi szerviensek — legjelentősebbnek ítélt kiváltságait fogalmazzák újra, sosem teljességre törően, de az esetlegességet kizáró gyakorisággal. Személyes biztonságuk szavatolása 1267-ben éppúgy előkerül, mint 1298-ban.¹⁰ Az adómentesség kérdése, nem meglepő módon, valamennyi törvényben szerepel.¹¹ Ugyanez a helyzet a katonáskodás ügyében: az 1267. és 1290. évi törvény a lényegét tekintve megismétli az Aranybullában foglaltakat, az 1298. évi ellenben csupán egy kiegészítő rendelkezés megfogalmazására szorítkozik.¹² Szintén rendszeresen foglalkoznak a késő Árpád-kor törvényei az örökös nélküli halálra készülő nemes birtokai feletti rendelkezési jogának kérdésével.¹³ A bíraskodás terén élvezett kiváltsággal ellenben egyedül az 1290. évi törvényben találkozunk.¹⁴ Végezetül: mind az 1267., mind az 1290. évi törvény foglalkozik azzal a fehérvári gyűléssel, melyen a nemesek szabadon megjelenhettek, hogy panaszaikra orvoslást nyerjenek.¹⁵

Joggal merülhetne fel az ellenvetés, persze, hogy mindezek a törvények csupán a törvényhozó akaratát tükrözik, s az Aranybulla egyes rendelkezéseinek ismétlődő felbukkanása a késő Árpád-kor törvényeiben éppen arra utal, hogy annak előírásai nem vertek gyökeret a mindennapi joggyakorlatban, s ezért kellett újra és újra törvénybe foglalni azokat. Ez az ellenvetés azonban megcáfolható, amint azt az alábbi példa világosan igazolja.

I. Károly magyar király és a vele édesanyja, Habsburg Klemencia¹⁶ révén közeli rokonságban álló Habsburgok korábban harmonikus kapcsolata igencsak megromlott az 1320-as évek végére, s a Visegrádon I. Károly magyar, III. Kázmér lengyel és I. János cseh uralkodók részvételével 1335-ben megrendezett királytalálkozó már egyértelműen I. Károly unokatestvérei, II. Albert és I. Ottó osztrák hercegek ellen irányult.¹⁷ A Habsburgok sem maradtak adósok: 1336-ban felkarolták azoknak a magyar és szlavóniai előkelőknek a törekvéseit, akik még mindig vonakodtak elfogadni I. Károly uralkodói teljhatalmát, s arról álmodtak, hogy a

⁸ 1290: c. 2. (UGDS I. 173.).

⁹ 1298: c. 36. (Kovachich 1818. 39.).

¹⁰ 1267: c. 3. (KO 53–54.) 1298: c. 34. (Kovachich 1818. 39.).

¹¹ 1267: c. 1. (KO 53.), 1290: cc. 11., 35. (UGDS I. 174., 176.), 1298: cc. 30–31. (Kovachich 1818. 38.).

¹² 1267: c. 7. (KO 54.), 1290: c. 10. (UGDS I. 174.), 1298: c. 22. (Kovachich 1818. 35.).

¹³ 1267: cc. 6., 9. (KO 54., 54–55.) 1290: c. 26. (UGDS I. 175.).

¹⁴ 1290: c. 31. (UGDS I. 176.).

¹⁵ 1267: c. 8. (KO 54.), 1290: c. 25. (UGDS I. 175.).

¹⁶ Sroka 1998. 9., 10.

¹⁷ Skorka 2013. 454–463., vö. még Engel 2001a. 118–119.

13–14. század fordulója körüli évtizedeket jellemző oligarchikus magánhatalmuk helyreállítható. Közéjük tartoztak az egykor a Dunántúl csaknem egészét uralmuk alatt tartó Kőszegiek, akik közül többen is az osztrák hercegek szolgálatába álltak. A család hatalmát még a 13. század közepén megalapozó Kőszegi Henrik egyik unokája, akit a kortársak Herceg Péter néven emlegettek, valamint unokaöccsei – fivére, János fiai: Miklós, Péter és Henrik – megkísérelték átjátszani Szlavóniát az osztrák hercegek kezére. Bár a próbálkozás kudarcot vallott,¹⁸ a feszültség Magyarország nyugati határa mentén egészen 1341-ig fennmaradt.¹⁹

Időközben Herceg Péter unokaöccsei reménytelennek ítélték helyzetüket, s 1339 tavaszán visszatértek I. Károly hűségére. Az uralkodó ez alkalomból kibocsátott oklevele részletesen kifejti azokat a feltételeket, amelyek alapján egyezséget kötött korábban hűtlen alattvalóival.²⁰ Az alapkérdéseket az a királyi döntés rendezte, mellyel I. Károly visszafogadta az ország nemesei közé Kőszegi János fiai – akik addig, az osztrák hercegeknek tett hűségesküjük miatt, kizárták magukat az országlakosok közül –, s egyúttal teljes büntetlenséget biztosított számukra. Az oklevél azt sem hallgatja el: a királyi bocsánat elnyeréséhez vezető utat Miklós, Péter és Henrik azzal rövidítette le, hogy a Varasd megyében fekvő Orbolc nevű várukat²¹ átengedték I. Károlynak, akitől cserébe megkapták a Tolna megyei Tamási várat,²² melyet egyébként éppen apjuktól foglaltak el a király seregei 1316-ban.²³ Aligha lehet kétséges, hogy a cserét I. Károly azért tartotta a maga szempontjából előnyösnek, mert így kezébe került egy határmenti vár, melyre szüksége lehetett az osztrák hercegek ellenében, Kőszegi János fiai pedig egyúttal el is távolította a határ közeléből, hogy ne támaszthassanak további nehézségeket, ha esetleg újra meggondolnák magukat.

Az egyezés további részleteinek némelyike azzal áll összefüggésben, hogy Kőszegi János fiai – vagyis a Tamásiak, ahogy az 1339-ben kapott várukról nevezték őket és utódaikat a család 1444-ben bekövetkezett kihalásáig²⁴ – immár nem számítottak idegeneknek a Magyar Királyságban. Az ország határain belül tehát szabadon léphettek rokonságra az erre vállalkozókkal.²⁵ Az „ország határain belül” fordulat nem véletlenül tűnik fel a szövegben, a külföldi személlyel tervezett

¹⁸ 1338. nov. 11.: MNL OL DF 247 978., 1339. máj. 12.: MNL OL DL 87 690., a két oklevél kiadását lásd Engel 1989. 103–107., 107–112., vö. még Skorka 2017. 109–111.

¹⁹ Skorka 2014. 631–635.

²⁰ 1339. máj. 12.: MNL OL DL 87 690., vö. Engel 1989. 107–112.

²¹ Engel 1996. I. 381–382.

²² Engel 1996. I. 439., vö. még Miklós 2007. 325–334.

²³ Engel 1988. 112.

²⁴ Engel 2001b. (Héder nem 5. tábla: Tamási).

²⁵ 1339. máj. 12.: „specialiter quidem hoc eisdem gratiose annuentes concedimus, ut ipsi intra terminos regni nostri cum proceribus regni parantele et consanguinitatis proximitatem liberam habeant contrahendi audaciam” – MNL OL DL 87 690., Engel 1989. 109.

házasságkötés előtt ugyanis tanácsos volt akkoriban kikérni a király előzetes engedélyét.²⁶ A szerényebb vagyonnal rendelkező nemesek ugyanakkor bátran (*absque omni timore*) a Tamásiak szolgálatába állhattak (*liberum habeant arbitrium serviendi*). Az érintetteknek – akár az egyik, akár a másik esetben – nem kellett tehát attól tartaniuk, hogy döntésükre az ellenséggel való cimborálás gyanúja vet súlyos következményekkel fenyegető árnyékot.

Az oklevél egyéb rendelkezései ugyanakkor félreérthetetlen kapcsolatban állnak az 1222. évi Aranybullában a királyi szervienseknek biztosított jogokkal, melyek azt követően, hogy IV. Béla király 1267. évi törvényében a királyi szervienseket a nemesekkel egyenrangúaknak ismerte el, a magyar nemesség kiváltságaivá váltak.

A Tamásiak jogot kaptak arra, hogy az uralkodó színe elé járuljanak, a királyi udvarban tartózkodhassanak és ott szolgálatot vállaljanak; mindezek a királyi szerviensek fogadó kiváltságolás közvetlen előzményeiként számon tartott királyi oklevelek rendszeresen felbukkanó elemei voltak.²⁷ Abban az esetben, ha ellenség támadna az országra „az ország régi szokását követve” kötelesek hadba vonulni, egyébként azonban csak akkor, ha a király zsoldot fizet nekik.²⁸ Ez a rendelkezés mindenben megfelel az 1222. évi Aranybullában és annak 1231. évi megújításában a királyi szerviensek hadakozási kötelezettségét szabályozó részeknek.²⁹ A Tamásiak birtokain a király bárói nem követelhetnek erővel szállásadást,³⁰ miként a királyi szerviensek is mentesültek ezen teher alól.³¹ Az ellenük vádaskodóknak nem ad hitelt a király vizsgálat nélkül,³² ahogy a királyi szervienseket sem lehetett

²⁶ 1343. jan. 5.: UB V. 6–7., vö. Engel 2001b. (Fraknói [Nagymartoni, Gróf]).

²⁷ 1339. máj. 12.: „gratiose eisdem annuentes et concedentes, ut unacum aliis regni nostri fidelibus deinceps regiam nostram aulam et curiam continuantibus tam in nostra curia, quam alias in nostris processibus comode tempore oportuno prout alii nostri fideles, absque suspicione et contradictione nostram adeundi presentiam, manendi et congrua servitia exhibendi liberam habeant facultatem” – MNL OL DL 87 690., Engel 1989. 108., vö. Váczy 1927. 263–264.

²⁸ 1339. máj. 12.: „nec sine pecuniali stipendio ad nostram exercitum ire nobiscum teneantur, eo tamen moderamine mediante, quod extranea potentia super regnum irruente observata antiqua consuetudine simul cum aliis regni proceribus proficiscantur pro patria pugnaturi” – MNL OL DL 87 690., Engel 1989. 109.

²⁹ 1222: c. 7: „Si autem rex extra regnum exercitum ducere voluerit, servientes cum ipso ire non teneantur, nisi pro pecunia ipsius [...]” – Aranybulla 16., 1231: c. 8: „Nobis facientibus exercitum extra regnum nobiles nobiscum ire non tenentur, nisi [...] stipendiarii” – CDÉS I. 268.

³⁰ 1339. máj. 12.: „precipientes universis regni nostri magnatibus et quibusvis baronibus prepotentibus, quatenus deinceps in perpetuum super eorum possessiones et tenutas [...] in preiudicium eorum descensum violentum facere on presumptant” – MNL OL DL 87 690., Engel 1989. 110.

³¹ 1222: cc. 3., 13., 15. (Aranybulla 15., 16–17., 17.).

³² 1339. máj. 12.: „eis hominum obloquentium verba non credimus contra eos, nisi ipsius in regiam nostram presentiam evocatis plene super hoc in eorum presentia indagantes sciverimus veritatem” – MNL OL DL 87 690., Engel 1989. 109.

valamely hatalmas kedvéért ítélet nélkül fogságba vetni.³³ Az a rendelkezés, hogy a birtokaikon élők felett kizárólag ők ítélkezhetnek,³⁴ csupán annyiban tér el az Aranybulla párhuzamos rendelkezésétől, hogy abban bizonyos súlyosabbnak ítélt ügyekben a megyésispánok ítélkezhettek,³⁵ ám az 1222 óta eltelt bő száz évben kifejlődött ennek a kiváltságnak egy teljesebb változata,³⁶ s a Tamásiak esetében már, érthető módon, azt alkalmazták. A Tamásiaknak nem kellett beérniük az 1339-ben megkapott birtokokkal: az oklevél kilátásba helyezi, hogy hűséges szolgálataikat a király jutalmazni fogja,³⁷ miközben arra is engedélyt kaptak, hogy az ország határain belül szabadon szerezhessenek birtokot akár vásárlás, akár csere révén.³⁸ E két rendelkezés azon a szálon kapcsolódik az Aranybullához, hogy a Tamásiakat a király visszafogadta az országlakosok soraiba: az Aranybulla ugyanis tilalmazta az idegenek javára történő birtokadományozást, illetve előírta, hogy az idegenek által vásárolt magyarországi birtokokat vissza kell szerezni.³⁹

A legérdekesebb kérdéseket ugyanakkor az a rendelkezés veti fel, mely szerint a Tamásiak lehetőséget kaptak arra, hogy a királytól kapott birtokaikkal szabadon rendelkezessenek akár úgy, hogy még életükben eladományozzák azokat, akár végrendelet útján, ha már a halálra készülődnek.⁴⁰ Ennek szintén megtaláljuk a maga pontos megfelelőjét az 1222. évi Aranybullában, amely ugyanezt a jogot az örökös nélküli halállal szembenézni kényszerülő királyi szervienseknek biztosította, azzal a megszorítással, hogy a leányokat illető örökrészt a rendelkezés nem érintheti. Az Aranybulla azt is megjegyzi, hogy a végrendekezés elmaradása ese-

³³ 1222: c. 2. (Aranybulla 15.).

³⁴ 1339. máj. 12.: „universas etiam eorum possessiones prenotatas ac populus et iobagiones eorum atque famulos inpossessionatos in eisdem more iobagionum commorantes in quibuslibet causis civilibus et criminalibus a iudicatu et iurisdictione palatini, iudicis curie nostre, comitis, vicecomitis et cuiusvis alterius iustitiarum regni nostri, quos super hoc presentium auctoritate firmiter prohibemus, eorundem magistrorum Nicolai, Petri et Henrici heredumve ipsorum iudicio et iurisdictioni relinquentes perpetuo duximus eximendos” – MNL OL DL 87 690., Engel 1989. 110.

³⁵ 1222: c. 5. (Aranybulla 15.).

³⁶ L. pl. 1335. júl. 12.: AO III. 186. – Hasonló kiváltság nélkül azonban a büntetőügyekre nem terjedt ki a nemesek ítélkezési joga a birtokaikon élők felett, lásd pl. 1343. okt. 5.: CD IX/1. 84., 1347. febr. 14.: MNL OL DL 98 065. (az utóbbi keltére és hitelére lásd AOklt XXXI. 97. sz.).

³⁷ 1339. máj. 12.: „si vero ipsi aut ipsorum heredes cum eorum virtuosus meritis regie dilectioni se dignos effecerint retributionis, premio digni habeantur a regia maiestate” – MNL OL DL 87 690., Engel 1989. 109.

³⁸ 1339. máj. 12.: „dantes eisdem licentiam et consensum possessiones, ubi poterunt in regno nostro, emendi pro pretio seu comparandi” – MNL OL DL 87 690., Engel 1989. 110.

³⁹ 1222: c. 26. (Aranybulla 18.).

⁴⁰ 1339. máj. 12.: „hanc specialem gratiam eisdem fecimus concedentes, ut de omnibus eorum possessionibus et castro predictis in eorum vita pariter et in morte cuicumve vo[luerint] testandi, do[nandi] et legandi, prout eis videbitur, de gratia presentis nostre permissionis liberam habeant facultatem” – MNL OL DL 87 690., Engel 1989. 110.

tén a birtokok a rokonokra szállnak, azok hiányában pedig a királyra.⁴¹ A Tamásiakkal kötött egyezés ezen részét az teszi igazán érdekessé, hogy a rendelkezési jogot I. Károly különleges kegyére (*specialis gratia*) hivatkozva adta a hűségére megért előkelőknek, pedig ez esetben is emlegethette volna az ország régi szokását (*antiqua regni consuetudo*), ahogyan az a hadkötelezettséget érintő rendelkezés esetében történt. Annak magyarázata, hogy I. Károly mégsem ezt a megoldást választotta, nagy biztonsággal kereshető abban, hogy a birtokkal való szabad rendelkezés lehetősége idegen test volt a középkori magyar birtokjog rendszerében. II. András minden bizonnyal azért foglalta bele mégis az Aranybullába, mert megfizethető ár volt a királyi szerviensek támogatásáért cserébe: a királyi szerviensek ugyanis jellemzően szerény vagyonnal rendelkeztek,⁴² így az engedmény jelentősebb hagyatéktól csak kivételesen ritka esetben fosztotta meg az uralkodót.

Abban a régi vitában ugyanakkor, mely a királyi hatalom és a nemesség között folyt a nemesi birtokok öröklésének kérdésében, a szabad rendelkezés jogának érvényre juttatása valójában egyik félnek sem állott az érdekében. A vita során ugyanis, amint az könnyen kitalálható, az uralkodók a maguk, a nemesek viszont a rokonság öröklési jogának kiszélesítésére törekedtek, a szabad rendelkezés lehetősége viszont mindkét törekvésnek az útjában állt. Az 1267. évi törvény például félreérthetetlenül tanúskodik amellett: az akkori nemesség nem a szabad rendelkezés jogának megerősítését akarta elérni IV. Bélával szemben, hanem azt sérelmezte, hogy a király az örökös nélkül meghalt nemesek birtokaira ráteszi a kezét, és eladományozza azokat, mielőtt a rokonság érvényesíthetné az örökléssel kapcsolatos jogait.⁴³ Az egymástól alapvetően eltérő királyi és nemesi felfogás egyidejű jelenlétére mi sem jellemzőbb, mint hogy 1278-ban az uralkodó az ország szokására (*regni consuetudo*) hivatkozva minősítette saját adományozási jogához tartozónak egy örökös nélkül meghalt nemes minden birtokát,⁴⁴ 1280-ban viszont egy nemes ugyancsak a szokásjog alapján vallotta magát fűgyermek és végrendelet hátrahagyása nélkül meghalt rokona (*cognatus*) örökösének, és tiltotta el a királyt a birtokok eladományozásától.⁴⁵ Ha tehát volt az Aranybullának olyan rendelkezése, amely esetében bizonyosak lehetünk abban, hogy valóban holt betű

⁴¹ 1222: c. 4. (Aranybulla 15.).

⁴² Zsoldos 1998. 48.

⁴³ 1267: 6. c.: „item volumus, quod si aliquem de nobilibus sine heredibus mori contingeret, possessiones et bona ipsius medio tempore non distraherentur, nulli donentur, nulli conferantur, nulli perpetuentur, donec cognati et generationes eiusdem decedentis ad nostram presentiam evocentur et ipsis ac baronibus nostris presentibus de eisdem ordinetur, sicut dictaverit ordo iuris; interim autem possessiones et bona ipsius decedentis cognati et generationes debeant conservare” – KO 54.

⁴⁴ 1278. s. d.: RA II/2–3. 219.

⁴⁵ 1280. máj. 21.: CD V/3. 26–27.

maradt, az éppen a birtokokkal való szabad rendelkezést biztosító passzus. Az ugyanakkor kétségtelen, hogy az Aranybullának még ez a rendelkezése sem ment feledésbe. 1340-ben ugyanis I. Károly régi híve, Magyar Pál gimesi várnagy és királyi kincstartó⁴⁶ szabad rendelkezési jogot kért a királytól birtokaira vonatkozóan, annak ellenére, hogy ahhoz – mint az oklevél írja – „az ország szokása szerint” eleve joga lenne.⁴⁷ Az udvarban forgolódo emberként Magyar Pál nyilván tisztában volt azzal, hogy I. Károly engedélyének birtokában valósíthatja meg a legbiztosabban szándékát, mivel királya „parancsai a törvény erejével bírnak”, ahogy egy másik forrásunk⁴⁸ jellemzi I. Károly felfogását saját hatalma jellegéről. A szabad rendelkezés kérdése körüli bizonytalanságoknak végül az vetett véget, hogy I. Lajos király ennek az egyetlen rendelkezésnek az érvénytelenítésével foglalta bele saját törvényébe az 1222. évi Aranybulla szövegét,⁴⁹ ámbar az érvénytelenített rész csak tartalmában felel meg az Aranybullában olvasható szövegnek.⁵⁰

Az 1351. évi törvény önmagában is nyilvánvaló bizonytságot szolgáltat arra, hogy az Aranybulla 1222-ben készített hét eredeti példánya közül legalább az egyik a 14. század közepén még fellelhető volt. A törvény azonban nem ekkor került elő első alkalommal 1222 után, hanem jó három évtizeddel korábban. Az esztergomi érseki levéltár gyűjteményében ma is megtalálható egy középkori irat, amelyben az Aranybulla szövege olvasható bármiféle magyarázat vagy kiegészítő információ nélkül.⁵¹ Az 1828-ban előkerült iratról eleinte úgy vélték, hogy a hét eredeti példány egyikét sikerült megtalálni,⁵² az okmány értelmezése körül

⁴⁶ Engel 1996. I. 317., Weisz 2015. 528–530.

⁴⁷ 1340. dec. 19.: „supplicans nobis et petens nos humili precum cum instancia, quatenus suas possessiones a nostra cum suo proprio sudore et labore maiestate obtentas ex voluntate nostre maiestatis et consensu ad sue voluntatis libitum disponendi seu ordinandi liberam haberet facultatem, et licet secundum regni consuetudinem liberam habeat potestatem, nichilominus[!] tamen ad sue intencionis firmitatem et fidelitatis ostensionem nostre maiestatis beneplacitum voluit requirere de eisdem” – Zichy I. 594.

⁴⁸ 1335. nov. 29.: „nos igitur mandatis eiusdem domini nostri regis, que legis habent vigorem obediens, ut tenemur et debemus” – olvasható Druget Vilmos nádor egyik oklevelében, l. HO V. 109.

⁴⁹ 1351. dec. 11.: „excepto solummodo uno articulo modo prenotato de eodem privilegio excluso, eo videlicet, quod nobiles homines sine herede decedentes possint et queant ecclesiis vel aliis, quibus volunt, in vita et in morte dare vel legare possessiones eorum vendere vel alienare, ymo ad ista facienda nullam penitus habeant facultatem, sed in fratres, proximos et generationes ipsorum possessiones eorumndem de iure et legitime, pure et simpliciter absque contradictione aliquali devolvantur” – DRH 1301–1457. 129–130.

⁵⁰ 1222: c. 4: „Si quis serviens sine filio decesserit, quartam partem possessionis filia obtineat, de residuo, sicut ipse vulerit, disponat, Et si morte preventus disponere non potuit, proponqui sui, qui eum magis contingunt, obtineant. Et si nullam penitus generationem habuerit, rex obtinebit” – Aranybulla 15.

⁵¹ Esztergomi Prímási Levéltár, Acta Radicalia, V. 1., fényképmásolata: MNL OL DF 248 769.

⁵² Vö. N. N. 1828. 136.

kibontakozott vita aztán tisztázta, hogy nem valamelyik eredeti példányról van szó, hanem egy 14. század elején, minden bizonnyal 1318-ban készült másolatról.⁵³ A meghatározásban az irat írása mellett az okmányon függő pecsétek segítettek, melyek közül kettő minden kétséget kizáróan azonosítható László kalocsai érsek és János nyitrai püspök pecsétjével, a harmadik nagy valószínűséggel Benedek csanádi püspök személyéhez köthető, míg az elveszett negyedik alighanem az esztergomi érseké lehetett.⁵⁴ Az említett főpapokra vonatkozó archontológiai adatok⁵⁵ alapján így világos, hogy az irat egyedül az 1317 és 1328 közötti bő évtized folyamán készülhetett.

A közelebbi időpontot illetően azért számol elsősorban az 1318. évvel a kutatás, mert a másolat elkészítését régóta a magyar főpapok az évi kalocsai gyűléssel hozza kapcsolatba.⁵⁶ Ennek célja hivatalosan „a köz hasznáról, az egyházak szabadságáról és az ország jó állapotáról” való tárgyalás volt,⁵⁷ valójában azonban a főpapok az I. Károly királytól elszenvedett sérelmeik orvoslását akarták elérni. Céljuk megvalósítását, amint az László kalocsai érsek Benedek erdélyi püspökhöz írt leveléből kiviláglik,⁵⁸ a király által összehívott országos gyűléstől remélték. A prelátusok a pécsi és a váradi püspököt küldték követként a gyűlés összehívásának kieszközlésére Károlyhoz, aki, engedve a kérésnek, július 1-jére valóban országos gyűlést hívott össze a Pest melletti Rákosra.⁵⁹ Arról azonban, hogy az országos gyűlésre valóban sor került-e, nem állnak a rendelkezésünkre egyértelmű bizonyítékok.⁶⁰

A legkevésbé sem volt véletlen, hogy a magyar főpapok az országos gyűlés intézményének szántak kulcsszerepet terveikben. Kormányzati és bíraskodási feladatokat ellátó gyűlések tartása régi szokásnak számított a Magyar Királyságban. Ezek egyike volt a Szent István király ünnepén, augusztus 20-án, Fehérvárott tartott, melynek első nyomai a 12. század közepén már felismerhetőek forrásainkban.⁶¹ A gyűlések valójában a királyi tanács ülései voltak, melyek tárgyalásaiba bevonták a tisztségeket éppen nem viselő előkelőket is, és bizonyosra vehető, hogy ilyen gyűléseken születtek meg a korai Árpád-kor törvényei. Alkalmat adtak a gyűlések ugyanakkor arra, hogy a király személyesen gyakorolja legfőbb uralkodói kötelezettségét, az igazságszolgáltatást, meghallgatva és orvosolva alattvalói

⁵³ Knauz 1861. 205–218., vö. Kumorovitz 1968. 65–70., l. még Torma 1885. 349–352.

⁵⁴ Knauz 1861. 208–210.; Bodor – Fügedi – Takács 1984. 26., 29., 31. sz.

⁵⁵ Engel 1996. I. 65., 72., 67.

⁵⁶ Knauz 1861. 211–213.

⁵⁷ 1318. (febr.?): „de communi utilitate et libertate ecclesiarum et bono statu regni” – MES II. 744–745.

⁵⁸ 1318. márc. 22.: CD VIII/2. 168–169.

⁵⁹ 1318. márc. 14.: CD VIII/2. 163–164. 1318. márc. 15.: CD VIII/2. 165.

⁶⁰ Engel 1988. 123., Kristó 2003. 337.

⁶¹ Zsoldos – Thoroczkay – Kiss 2016. 120–124. (a vonatkozó rész Zsoldos A. munkája).

panaszait. Az Aranybullában egy efféle archaikus gyűlés évente történő megrendezésére vállalt kötelezettséget II. András, feljogosítva a királyi szervienseket az azon való megjelenésre.

A 13. század második felében azonban a gyűlések jellege jelentősen átalakult. A bíraskodás nem tűnt el teljesen, ám a gyűlések az ország egészét érintő politikai kérdések megtárgyalására hivatott „általános gyűlés”-sé váltak (*congregatio generalis*). Az új típusú gyűlések viszonylag rendszeres megtartására az 1270-es évek második felétől került sor, s az ország főpapjai jelentős politikai szerephez jutottak ezek révén, kiváltképp III. András uralkodása idején.⁶² Ennek emléke 1318-ban élénk lehetett, hiszen 1317 novemberéig még Várad püspöke volt az az Imre,⁶³ aki már III. András idején is betöltötte méltóságát, míg Esztergom az idő szerinti érseke, Tamás, a III. András mellett döntő kormányzati befolyással rendelkező Lodomér esztergomi érsek unokaöccse volt,⁶⁴ s kézenfekvő annak feltételezése, hogy nagybátyja politikai törekvéseinek örököseként tekintett magára. I. Károly maga is viszonylag rendszeresen tartott általános gyűléseket,⁶⁵ ám ezek csak távolról emlékeztettek a 13–14. század fordulója körüli évtizedek hasonló gyűléseire, mert politikai jelentőségük meg sem közelítette azokat.⁶⁶ A király olykor távol is maradt azoktól, mivel még főpapjaitól sem tűrte el hatalma korlátozását.⁶⁷ Ez ad magyarázatot arra, hogy 1338-ban, amikor a magyar főpapok XII. Benedek pápa elé tárták I. Károlytól elszennvedett sérelmeiket, levelükben különös hangsúllyal említették meg, hogy a „király úr lelke üdvösségének kockáztatásával és a királyi méltósággal járó jó erkölcsök sérelmére, trónra léptétől kezdve mostanig egyetlen egyszer sem ült nyilvánosan törvényt, a főpapokat, főurakat és az országlakosokat pedig, az ország jogai és szabadságai sérelmére, az ország és az országlakosok nagy kárára a szokott gyűlések tartásától eltiltotta”, jöllehet „Magyarország régi szent királyainak rendelkezése szerint a főpapok vannak arra hivatva, hogy az országot és királyait tanácsukkal vezéreljék, a mint hogy eddig vezérelték is”.⁶⁸ A panasz jelentős mértékben eltúlzott,

⁶² Gerics 1987. 265–309.

⁶³ Engel 1996. I. 76.

⁶⁴ 1306. nov. 29.: MES II. 565; 1320. febr. 25.: MES II. 771.

⁶⁵ C. Tóth 2020. 20–21. Megjegyzendő, hogy az itt „országos gyűlés”-ként értékelt események megítélése terén korántsem beszélhetünk kikristályosodott szakmai konszenzusról, vö. Pálosfalvi 2020. 18–19., 21–22.

⁶⁶ Zsoldos 2013. 213–224.; Zsoldos 2018. 615–625.

⁶⁷ Engel 2001a. 121–122.

⁶⁸ (1338. szept. 20. e.): „dominus rex contra statum sue salutis et contra bonos mores regie dignitatis a primordio sui regni usque impresenciarum nullam dederit audienciam generalem; prelati eciam et principibus ac regnicolis contra jura et libertates regni inhibuit generalia consilia et parlamenta alias consueta, in ipsius regni et regnicolarum magnum cum prejudicio detrimentum [...], licet ex antiqua institutione sanctorum regum regni Ungarie ipsum regnum eiusdem reges consilio duci debeant et hactenus ducti sunt prelatorum” – Kegyúri oklt. 3., keltére I. Fraknoi 1901. 161.

mindazonáltal nem sok kétséget hagy afelől, hogy az általános gyűlések megtartásának szorgalmazása mindenekelőtt saját korábbi politikai befolyásuk visszaszerzése érdekében volt fontos a magyar főpapoknak. Alkalmas eszköznek ítélték ehhez a fehérvári gyűlések évenkénti megtartásának előírásával kezdődő 1222. évi Aranybullát, s ezért keresték elő a kalocsai vagy az esztergomi káptalan levéltárának mélyéről 1318-ban.

Az elkészített másolattal aligha lehetett más a főpapok célja, mint az, hogy az Aranybulla szövegét a meghirdetett gyűlésen előterjesszék és a királlyal megerősíttessék. Ha valóban így volt, ami bizonyosra vehető, akkor egy későbbiekben uralkodónak tekinthető felfogás első jelentkezése azonosítható ekkor. Az említett elképzelés az Aranybullára mint általános érvényű szabadságlevélre tekint, mely rendezi az alapkérdéseket a király és alattvalói kapcsolatrendszerében, s legfeljebb kiegészítésekre szorul, szükség szerint. Tartalmi jellemzői alkalmassá is tették erre a szerepre az Aranybullát, kiváltképpen azért, mert főbb rendelkezései, mint láthattuk, időközben beépültek az élő jogba.

Az Aranybulla 1318-ban feltűnő ezen értelmezését a királyi hatalom 1351-ben fogadta el,⁶⁹ s ettől kezdve az egész középkoron át ez lett az uralkodó felfogás. Ennek megfelelően általánossá vált, hogy az uralkodók időről-időre megerősítették az Aranybullát,⁷⁰ gyakran saját törvényükbe illesztve be annak szövegét.⁷¹ A késő középkor magyarországi jogfelfogását és -gyakorlatát összegző munkának, Verbőci István *Tripartitum*ának a nemesség alapvető kiváltságait felsoroló része javarészt az 1222. évi Aranybulla rendelkezéseire vezethető vissza, miközben a *Tripartitum* itt és egy további részében is megemlékezik arról, hogy a magyar király, megkoronázása előtt, „arra nézve, hogy ezen András király úr végezményét és törvényeit megtartja, az ország főpapjai, bárói és mánásai, valamint előkelői és nemesei előtt, esküt szokott letenni”.⁷²

Az Aranybulla középkori utóéletének a korábbiakban egymástól elvált két ága így egyesült újra. Meglehet, véletlen, de ha valóban az, akkor a figyelemre méltóbbak közül való, hogy a *Tripartitum* 1561. évi kiadásával egybekötve került elő a zágrábi érsekség könyvtárából a középkori magyar krónikák azon egyetlen szövegváltozata, mely jól felismerhetően utal az Aranybullára: „a királyságban második András [...] következett [...], aki Magyarország nemességének a szabadság igen nagy kiváltságát adományozta. Ennek a törvénynek a megtartására szokott felesküdni koronázásakor Magyarország valamennyi ki-

⁶⁹ Engel 2001a. 152–154., 155–156.

⁷⁰ DRH 1301–1457. 143–145. (az 1384. évi törvény).

⁷¹ DRH 1301–1457. 160–174. (az 1397. évi törvény), DRH 1301–1457. 309–313. (az 1440. évi törvény), DRH 1458–1490. 142–150. (az 1464. évi törvény).

⁷² *Tripartitum*, Partis II, tit. 14., vö. Partis I, tit. 9. (Hármaskönyv 250–251., vö. 66–69.).

rálya”.⁷³ A szöveg a 16. század közepe táján keletkezhetett ma ismert formájában,⁷⁴ de bizonyosan valamely korábbi krónika kivonata, mely önálló bővítményeket is tartalmaz. Ez utóbbiak egyike az Aranybullával kapcsolatos idézett rész.⁷⁵ Aligha lehet véletlen, hogy ugyanebből az időszakból ismert az Aranybulla első magyar nyelvű fordítása is,⁷⁶ mely talán a méltóságát 1554 és 1562 között betöltő Nádasdy Tamás nádor számára készült.⁷⁷ Ez semmiképpen sem lehetetlen, mert a 16. század közepén már folytak azok a munkálatok, amelyek eredményeként 1584-ben első alkalommal jelent meg nyomtatásban a középkori és kora újkori magyar törvények gyűjteménye, s kéziratos törvénygyűjtemények bizonyosan voltak Nádasdy birtokában is.⁷⁸ Az Aranybullával kapcsolatos elképzelések ezt követően indultak el azon az úton, amelyen továbbhaladva a magyar történeti köztudat idővel egyre inkább valamiféle „középkori alkotmány”-ként kezdett gondolni a törvényre.

Ekkor és ebben az értelmezési keretben nyerte el az Aranybulla nevezetes „ellenállási záradéka” a maga különös jelentőségét.⁷⁹ Az Aranybulla szövegének végén ugyanis az olvasható: „azt is elrendeltük, hogy ha mi vagy a mi utódaink közül valaki valamely időben ezen rendelkezéseink ellen akarna cselekedni, ennek az oklevélnek az erejénél fogva mind a püspököknek, mind a többi jobbágynak és országunk nemeseinek együttesen és külön-külön a jelenben és a jövőben mindörökké szabadságukban álljon, hogy a hűtlenség minden vétke nélkül nekünk és a mi utódainknak ellenállhassanak és ellentmondhassanak”.⁸⁰ Az Aranybullát oklevél formájában bocsátotta ki II. András, s ebben az értelemben a szöveg nem más, mint a *sanctio* néven ismert formula, mely rendszerint az oklevélbe foglalt királyi akarat megsértői számára helyez kilátásba büntetést. Különleges vonását az adja meg, hogy ebben az esetben a *sanctio* az oklevél kibocsátójára is vonatkozik, joggal értelmezhető tehát egyfajta kötelezettségvállalásnak II. András részéről. Az

⁷³ Chronicon Knauzianum: „Andreas secundus [...] successit in regnum [...], qui privilegia libertatis maxima concessit nobilitati Vngariae, ad cuius decreti observationem universi Hungariae reges tempore coronationis ipsorum solent iurare” – SRH II. 338., a (csekély módosítással) idézett magyar szöveg Kulcsár Péter fordítása, lásd KM II. 63.

⁷⁴ Knauz 1875. 684.

⁷⁵ Vö. Domanovszky 1905. 534–536., 537.

⁷⁶ MNL OL DL 1595., vö. Dóry 1906. 449–454.

⁷⁷ Dóry 1906. 448–449.

⁷⁸ Mikó 2021. 82–84., 99–103.

⁷⁹ A kérdésre összefoglalóan lásd Degré 1980. 366–371.; Péter 2008. 41–55.

⁸⁰ 1222: (c. 31.): „statuimus eciam quod, si nos vel aliquis successorum nostrorum aliquo umquam tempore huic dispositioni contraire voluerint, liberam habeant harum auctoritate sine nota infidelitatis tam episcopi quam alii iobagiones ac nobiles regni nostri universi et singuli presentes ac posteriores resistendi et contradicendi nobis et nostris successoribus in perpetuum facultatem” – Aranybulla 19., az idézett magyar szöveg Szilágyi Loránd fordítása, l. ÁT 69.

Aranybulla kiadásának már ismert körülményei nem sok kétséget hagynak afelől, hogy a *sanctio* ezen formája ugyanazt a célt szolgálta, mint magának az Aranybullának a kibocsátása: a királlyal szembefordult előkelők leszerelését. Szerfelett tanulságos ebből a szempontból az Aranybulla 1231. évi megújításának párhuzamos rendelkezése. Akkor az egyház követeléseinek semlegesítése érdekében bocsátotta ki II. András az Aranybulla új változatát, érthető tehát, hogy a *sanctio* is ennek megfelelően módosult: „saját akarattunkból hozzájárulván, hogy ha akár mi, akár a mi fiaink és a mi utódaink ezt az általunk engedélyezett szabadságot meg akarnák sérteni, az esztergomi érseknek jogában álljon, hogy szabályszerű előzetes megintés után, minket és őket a kiközösítést kötelékével fenyítsen meg”.⁸¹ Az sem érdektelen éppen, hogy ebben az utóbbi esetben fogalmat alkothatunk a rendelkezés gyakorlati értékére vonatkozóan. Róbert esztergomi érsek ugyanis, amikor 1232. február 25-én egyházi tilalmat mondott ki az országra, döntésének indokai között megemlítette, hogy az 1231. évi Aranybulla rendelkezéseinek végrehajtása elmaradt, így azt gondolhatnánk, hogy feljogosítva érezte magát az abban szereplő *sanctio* alkalmazására. Valójában azonban nem arra hivatkozva hirdette ki az egyházi büntetést, lépését félreérthetetlenül az 1231. március 3-án kelt pápai bullában⁸² kapott felhatalmazásából vezette le.⁸³ Világos tehát, hogy a kortársak más módon értelmezték ezen *sanctiones* szerepét, mint a kései utókor, mely valamiféle, az uralkodói hatalmat korlátozó „alkotmányos garanciát”-t olvasott ki belőlük.

I. Lajos király, mint láthattuk, 1351-ben módosított formában foglalta bele törvényébe az 1222. évi Aranybulla szövegét, megváltoztatva a nemesi birtok öröklésrendjét. Néhány hónappal később egy újabb ponton érvénytelenítette az Aranybulla eredeti rendelkezéseit. Az Aranybullában II. András az egyházi tized természetben való megfizetését írta elő, szembehelyezkedve országa főpapjainak azon törekvésével, mely viszont a pénzben történő fizetést részesítette előnyben.⁸⁴ Az Aranybulla 1231. évi változatából ez a rendelkezés kimaradt, aligha függetlenül attól, hogy III. Honorius pápa már 1223-ban hangot adott nemtetszésének ezzel kapcsolatban.⁸⁵ 1351-ben mégis bekerült a rendelkezés az akkor átírt szövegbe, igaz, csak néhány hónapig maradt érvényben. Az egyház ugyanis a 14. század közepén éppúgy nem hagyta szó nélkül a maga érdekeinek sérelmét, miként a koráb-

⁸¹ 1231: „spontanea conscientes, ut sive nos sive filii nostri et successores nostri hanc nobis concessam libertatem confringere voluerint, Strigoniensis archiepiscopus premissa legitima admonitione nos vinculo excommunicationis et eos innodandi habeat potestatem” – CDES I. 268–269., az idézett magyar szöveg Szilágyi Loránd fordítása, l. ÁT 77.

⁸² 1231. márc. 3.: VMHH I. 93–94.

⁸³ (1232. febr. 25.): „auctoritate igitur summi pontificis, qua fungimur in hac parte” – CDES I. 275.

⁸⁴ 1222: c. 20: „decimo argento non redimatur, sed, sicut terra protulerit, vinum vel segetes persolvantur et si episcopi contradixerint, non iuvabimus ipsos” – Aranybulla 17.

⁸⁵ 1223. márc. 29.: VMHH I. 38., 38–39.

biakban sem. I. Lajos a konfliktus elmérgesedésének megelőzése érdekében ezért 1352 őszén hatályon kívül helyezte (*revocare*) az Aranybulla tizedfizetésre vonatkozó részét, és elrendelte az egyházi tized pénzben (*in pecunia*) történő megfizetését. Döntését a tizedfizetésre kötelezettek számára szóló parancslevelében tette közzé, melynek a veszprémi és az erdélyi egyházmegyébe küldött példányai ismertek,⁸⁶ de nem lehetnek kétségeink afelől, hogy hasonló utasítások érkeztek valamennyi egyházmegyébe. Az eset egyértelműen bizonyítja, hogy I. Lajos minden olyan esetben, amikor valamilyen megfontolásból kívánatosnak tartotta, habozás nélkül változtatott az 1222. évi Aranybulla szövegén, akár 1351 után is. Zsámboki Miklós nádor ellenben 1352. augusztus 20-án az Aranybullára és annak előző évi megerősítésére hivatkozva tartott „nádori tisztségének kötelezettsége szerint” országos gyűlést főpapok és bárók társaságában Fehérvárott, s hozott ítéletet egy panaszos ügyében, mindenben megfelelően az 1222. évi Aranybulla előírásának.⁸⁷

Az Aranybulla rendelkezései közül azok tehát, amelyeket a királyi hatalom szempontjából közömbösnek tekintettek, új életre kelhettek. Ugyanez történt az „ellenállási záradék” esetében is, melyet változatlan formában foglalt bele a maga törvénybe I. Lajos, értelemszerűen annak 1222. évi változatában. Aligha történhetett volna meg ez, ha úgy ítéli meg, hogy az bármi módon veszélyeztetheti, vagy akár csak korlátozhatja uralkodói auctoritását. A jelenség I. Lajos esetében még magyarázható lenne a királyi hatalom az idő szerinti szilárdságával, ám utódai szintén az ellenállási záradékkal együtt erősítették meg az Aranybullát. Az érem másik oldalára vetve egy pillantást az látjuk, hogy a késő középkorban a királyi hatalommal szemben fellépők egyetlen alkalommal sem kerestek tettükre igazolást az Aranybullában.

Az ellenállási záradék értelmezésében a változás első jelei már a középkor végén megmutatkoztak. A változást nevezhetjük ugyan „fejlődés”-nek akár, közelebb járhat azonban a valósághoz, ha félreértések és kiterjesztő értelmezések egymásra rétegződéseként gondolunk a történetekre. A kora újkorban kibontakozó folyamat kezdetén a *Tripartitum* áll. Verbőci még világosan az Aranybullában

⁸⁶ 1352. szept. 20.: VeR 177. (441. sz.), UGDS II. 89–90.

⁸⁷ 1352. aug. 24.: „nobis in festo Beatissimi Stephani primi regis Hungarorum regni libertate a serenissimo principe domino Endre olym rege Hungarorum illustri vigore sui privilegii aurea bulla vallati data et concessa ac tandem tempore procedente per dominum nostrum, dominum Lodovicum eadem gracia ipsius regni Hungarici gubernaculo feliciter presidente et corone similiter sui regalii privilegii munimine confirmata requirente in congregacione eiusdem regni sui circa ipsum festum fieri debenda iuxta debitum officii nostri palatinatus unacum venerabilibus in Christo patribus dominis [...] episcopis, necnon viris magnificis [...] per regiam benignitatem pro faciendo quibuslibet querulantibus recto iudicio, necnon pro quibusdam suis et regni sui negociis restaurandis et reformandis in socios nobis deputatis ceterisque ecclesiarum prelati et baronibus regnique nobilibus ad ipsam congregacionem congregatis in Alba Regali existentibus [etc.]” – MNL OL DL 4301., vö. Wenzel 1873. 3–15.

foglaltak esetleges megsértéséhez kapcsolta az ellenállási jogot,⁸⁸ amivel erőteljesen korlátozta annak érvényét. Az ellenállási jogot megfogalmazó *sancti*óban említett „országunk nemesei” (*nobiles regni nostri*) kifejezést ugyanakkor saját kora nemességfogalmával azonosította,⁸⁹ ami érthető félreértés, mindazonáltal alapvetően eltér az Aranybulla jól felismerhető szándékától, mely az ellenállás jogát kizárólag az egyházi és világi báróknak, valamint a tradicionális nemesség tagjainak (*tam epsicopi, quam alii iobagiones ac nobiles regni nostri*) adta meg,⁹⁰ „az ország nemesei”-től még megkülönböztetett királyi szervienseknek viszont nem.⁹¹ Verbóci azzal, hogy az ellenállás jogát megtette a magyar nemesség kardinális jogai egyikének, szélesre tárta az ajtót azon kiterjesztő értelmezés előtt, mely szerint a nemesség az Aranybulla ellenállási záradékára hivatkozva kérheti számon az uralkodótól bármely sérelmét.

Ezen értelmezésnek, amint az magától értetődik, nem sok köze van az Aranybulla történeti valóságához, ennek azonban nincs különösebb jelentősége.⁹² Az Aranybulla ugyanis ezen a ponton elhagyja a történelmet, s átlép a nemzeti mítoszok világába, felsegítve megalkotóját a millenniumi emlékműre, ámbar – sajátos ellentmondás – csak mellékalakként. A valóságos II. Andrásnak, az Aranybulla királyának maradt a történelem, melyben azonban méltó hely illeti meg.

⁸⁸ Vö. Degré 1980. 369.

⁸⁹ Vö. Tripartitum, Partis II, tit. 14: „quamvis etiam regnante sanctissimo ipso prothorege nostro Stephano et aliorum quoque succedentium regum temporibus multi fuerint in hoc regno nobiles conditionaria tamen quadam servitute collectarumque ex parte colonorum suorum solutione regibus ipsis obnoxi erant atque tenebantur, a qua primum per hunc Andream regem ipsi nobiles, qui eo tunc servientes dicebantur exempti fuerunt atque immunes” – Hármaskönyv 250.

⁹⁰ 1222: 31. c.: Aranybulla 19.

⁹¹ Vö. Mályusz 2003. 39–40.

⁹² Cieger 2010. 406–407.

Források

- AO = Anjou-kori okmánytár I–VII. Szerk. Nagy Imre – Nagy Gyula. Budapest, 1878–1920.
- AOklt = Anjou-kori Oklevéltár I–XV. (1301–1331), XVII–XXXIV. (1333–1350), XXXVI–XXXVIII. (1352–1354), XL. (1356), XLII. (1358), XLIV. (1360) XLVI–L. (1362–1366). Szerk. Almási Tibor – Blazovich László – Géczi Lajos – B. Halász Éva – Kőfalvi Tamás – Kristó Gyula – Makk Ferenc – Papp Róbert – Piti Ferenc – Rábai Krisztina – Sebők Ferenc – Teiszler Éva – Tóth Ildikó. Budapest – Szeged, 1990–2021.
- Aranybulla = Az Aranybulla. (A hétszázötvenedik évfordulóján). Közzéteszi Érszegi Géza. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 6. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1972. 5–26.
- ÁT = Árpád-kori törvények. Latinból fordította Szilágyi Loránd. Budapest, 1961.
- CD = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae, 1829–1844.
- CDES = Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II. Ed. Marsina, Richard. Bratislavae, 1971–1987.
- MNL OL DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
- MNL OL DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár
- DRH 1301–1457 = Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis – Vera Bácskai. Budapest, 1976.
- DRH 1458–1490 = Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490. Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis – Geisa Érszegi – Susanna Teke. Budapest, 1989.
- Hármaskönyv = Werbőczy István Hármaskönyve. Az eredetinek 1517-iki első kiadása után fordították, bevezetéssel és utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. (Magyar Törvénytár 1000–1895. Milleniumi emlékkiadás) Budapest, 1897.
- HO = Hazai okmánytár I–VIII. Kiadják Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr – Budapest, 1865–1891.
- Kegyúri oklt = Oklevéltár a magyar királyi kegyuri jog történetéhez. Közli Fraknói Vilmos. Budapest, 1899.
- KM = Krónikáink magyarul I–III. Válogatta és fordította Kulcsár Péter. Budapest, 2006–2008. (Történelmi Források III.)

- KO = Középkori oklevélszövegek. Az oklevéltanba való bevezetés céljaira összeállította Szentpétery Imre. Budapest, 1927.
- MES = Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III. Collegit et edidit Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1874–1924., IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska – Geysa Érszegi – Andreas Hegedűs – Tiburcius Neumann – Cornelius Szovák – Stephanus Tringli. Strigonii – Budapestini, 1999.
- RA = Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I/1–II/4. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Budapest, 1923–1987.
- SRH = Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Az Utószót és a Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette Szovák Kornél és Veszprémy László. Budapest, 1999.²
- UB = Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–V. Bearb. von Wagner, Hans – Lindeck-Pozza, Irmtraut et al. Graz – Köln – Wien, 1955–1999.
- UGDS = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–VII. Bearb. von Zimmermann, Franz – Werner, Carl et al. Hermanstadt – Köln – Wien – București, 1892–1991.
- VeR = Veszprémi regeszták (1301–1387). Összeállította Kumorovitz L. Bernát. Budapest, 1953. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 2.)
- VMHH = Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. I–II. Romae, 1859–1860.
- Zichy = A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára I–XII. Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Lukcsics Pál. Pest–Budapest, 1872–1931.

Felhasznált irodalom

- Bodor – Fügedi – Takács 1984 = Bodor Imre – Fügedi Erik – Takács Imre: A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján. Szerk. Bodor Imre. Budapest, 1984.
- Cieger 2010 = Cieger András: A pecsét sok oldala. Az Aranybulla mint emlékezeti hely. In: Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára. Szerk. Bódy Zsombor – Horváth Sándor – Valuch Tibor. Budapest, 2010. 403–412.

- Degré 1980 = Degré Alajos: Az ellenállási jog története Magyarországon. Jogtudományi Közlöny (új folyam) 35. (1980), 366–371.
- Domanovszky 1905 = Domanovszky Sándor: A Pozsonyi krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések. Századok 39. (1905), 397–419., 518–547.
- Dőry 1906 = Dőry Ferenc: Az aranybulla XVI. századi magyar fordítása. Magyar Nyelv 2. (1906), 448–454.
- Engel 1988 = Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). Századok 122. (1988), 89–146.
- Engel 1989 = Engel, Pál: Die Güssinger im Kampf gegen die ungarische Krone. In: Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und ihrer Zeit (13./14. Jahrhundert). Hrsg. v. Dienst, Heide – Lindeck-Pozza, Irmtraut. Eisenstadt, 1989. 85–113.
- Engel 1996 = Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I–II. Budapest, 1996. (História Könyvtár – Kronológiák, adattárak 5.)
- Engel 2001a = Engel Pál: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Budapest, 2001. (História Könyvtár – Monográfiák 17.)
- Engel 2001b = Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Budapest, 2001. (Magyar Középkori Adattár)
- Fraknói 1901 = Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkal a Magyar Királyság megalapításától a konsztanciáig. (Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal I. kötet 1000–1417) Budapest, 1901.
- Gerics 1987 = Gerics József: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Budapest, 1987.
- Knauz 1861 = Knauz Nándor: Aranybulla. Magyar Történelmi Tár 10. (1861), 205–218.
- Knauz 1875 = Knauz Nándor: Két krónika. I. Az esztergomi rövid krónika. II. A zágrábi krónika. Századok 9. (1875), 623–625., 684–699.
- Kovachich 1818 = Josephus Nic. Kovachich: Sylloge decretorum incltyi Regni Hungariae. Pesthini, 1818.
- Kristó 2003 = Kristó Gyula: I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310–1323). Századok 137. (2003), 297–347.
- Kumorovitz 1968 = Kumorovitz L. Bernát: Fejér György „felfedezi” az Aranybulla „eredeti” példányát. Magyar Könyvszemle 84. (1968), 65–70.
- Mályusz 2003 = Mályusz Elemér: A karizmatikus királyság. In: Mályusz Elemér: Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok. Szerk. Soós István. Budapest, 2003. 22–44. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 30.)
- Miklós 2007 = Miklós Zsuzsa: Tolna megye várai. Budapest, 2007. (Varia Archaeologia Hungarica XXIII.)

- Mikó 2021 = Mikó Gábor: A középkori Magyar Királyság törvényei és a Corpus Juris Hungarici. Budapest, 2021. (Arpadiana V.)
- N. N. 1828 = N. N.: Hazai régiség Esztergomból. Hazai 's Külföldi Tudósítások 1828: 17. sz. 136.
- Pálosfalvi 2020 = Pálosfalvi Tamás: A középkori magyar országgyűlések. In: Faze-
kas István – Gebei Sándor – Pálosfalvi Tamás: Rendi országgyűlések a Ma-
gyar Királyságban a 18. század elejéig. Budapest, 2020. 9–176. (A magyar
országgyűlések története)
- Péter 2008 = Péter, László: Ius resistendi in Hungary. In: Resistance, Rebellion and
Revolution in Hungary and Central Europe: Commemorating 1956. Ed.
Péter, László – Rady, Martyn. London, 2008. 41–55.
- Skorka 2013 = Skorka Renáta: A csökkentett vámtarifájú út kialakulása I. Károly
uralkodása alatt. Történelmi Szemle 55. (2013), 451–470.
- Skorka 2014 = Skorka Renáta: A Habsburgok és a magyar Anjouk kapcsolatai-
nak kronológiája IV. (Luxemburgi) Károly uralkodása alatt. Világtörténet
4. [36.] (2014), 631–659.
- Skorka 2017 = Skorka Renáta: A „mohó farkas” utóda. Egy Kőszegi Habsburg-szol-
gálatban. Világtörténet 7. [39.] (2017), 93–124.
- Sroka 1998 = Sroka, Stanisław A.: A magyar Anjouk családi története. Kraków,
1998.
- Szücs 1984 = Szücs Jenő: Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a közne-
messég kialakulásához. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs
Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Budapest, 1984. 341–394.
- Torma 1885 = Torma Károly: Adalék az esztergomi Aranybulla-másolat proveni-
entiájához. Századok 19. (1885), 349–352.
- C. Tóth 2020 = C. Tóth Norbert: A „korai rendiség” és a „rendi állam” között –
országgyűlések 1301–1440 között. Vázlat. In: Rendi országgyűlés – polgári
parlament. Érdekképviselés és törvényhozás Magyarországon a 15. szá-
zadtól 1918-ig. Szerk. Dobszay Tamás – H. Németh István – Pap József –
Szijártó István. Budapest – Eger, 2020. 9–23.
- Váczy 1927 = Váczy Péter: A királyi serviensek és a patrimoniális királyság. Száza-
dok 61. (1927), 243–290., 351–414.
- Weisz 2015 = Weisz Boglárka: Ki volt az első kincstartó? A kincstartói hivatal tör-
ténete a 14. században. Történelmi Szemle 57. (2015), 527–540.
- Wenzel 1873 = Wenzel Gusztáv: Adalék 1352-ből az arany bulla néhány cikkének
alkalmazásához és magyarázatához. Budapest, 1873. (Értekezések a törté-
neti tudományok köréből, III/2.)
- Zsoldos 1998 = Zsoldos Attila: Közsabad nemzetségek. Mediaevalia Transilvanica
2. (1998:1), 43–60.

- Zsoldos 2007 = Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. Budapest, 2007. (História Könyvtár – Monográfiák 24.)
- Zsoldos 2011 = Zsoldos Attila: II. András Aranybullája. Történelmi Szemle 53. (2011), 1–38.
- Zsoldos 2013 = Zsoldos Attila: A magyar király és főpapjai a vienne-i zsinat év-tizedében. In: Peritia Linguarum. A vienne-i zsinat és a nyelvek oktatása. Szerk. Maróth Miklós. Piliscsaba, 2013. 213–224. (Studia Philologica II.)
- Zsoldos 2017 = Zsoldos Attila: A Druget-tartomány története 1315–1342. Budapest, 2017. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések)
- Zsoldos 2018 = Zsoldos Attila: A gyűlések rendje. In: Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére. Szerk. Draskóczy István – Varga Júlia – Zsidi Vilmos. Budapest, 2018. 615–625.
- Zsoldos – Thoroczkay – Kiss 2016 = Zsoldos Attila – Thoroczkay Gábor – Kiss Gergely: Székesfehérvár története az Árpád-korban. (Székesfehérvár története I.) Székesfehérvár, 2016.